

Ратне операције на фронту према Албанији и у Македонији током Априлског рата 1941. године

УДК 355.48 (497.1)„1941“

Др Ђорђе Борозан

Преглед ратних збивања током Априлског рата на фронту према Албанији и у Македонији заснован је у овом раду на изворној грађи и литератури која омогућава потпунији увид у преглед главних догађања. На основу наведених чињеница, може се закључити: а) да је погрешна примјена основних стратегијских замисли, садржаних у ратном плану „Р-41“ Краљевине Југославије, била један од разлога за пребрзи слом војних снага на свим граничним положајима, поготову на фронту у Македонији, који је од почетка њемачке инвазије имао кључну улогу; б) да су разлози пораза и неадекватне ратне припреме, с лошом координацијом оперативних снага, и с) да су на фронту према Албанији занемарени чиниоци иредентистичке пропаганде и густе мреже албанско-италијанских обавјештајних служби подстакли сецесионистички покрет међу Албанцима с Косова и из Метохије и западне Македоније у мјери која је увелико поништила учинке оперативних јединица Косовске и Зетске дивизије и омогућила њемачко-италијанским снагама да брзо овладају просторима Косова и Метохије.

Албанија у ратним плановима Италије

Од напада Италије на Грчку, 28. октобра 1940, до њемачко-италијанске инвазије на Југославију и Грчку, у Априлском рату 1941, војна команда Италије претварала је албанску територију у стратегијски полигон за ратне операције на Балкану. Мада је Краљевина Југославија остала потпуно неутрална током италијанско-грчког рата, из Рима су стално стизала упозорења о могућем продору југословенских трупа из правца Скадра, Дебра и Струге. У вези с таквим процјенама, италијанска војна команда у Албанији повећавала је током фебруара 1941. бројност снага ангажованих на тим правцима и убрзавала реорганизацију албанских батаљона за предстојећу офанзиву на фронту у јужној Албанији. Према наредби команде 9. италијанске армије јединицама 4. армијског корпуса, граничним снагама и пјешадијским дивизијама „Арецо“, „Ку-

ненте“ и „Гентауро“ био је повјерен задатак обезбјеђења албанске границе према Југославији, дужине 349 километара.¹

Услијед сталних пораза у рату са грчким снагама и страховања да би нови продори грчке војске могли обезбиједити запосиједање главних упоришта у средњој Албанији, италијанска врховна команда одлучила је да се 14. армијски корпус, с подручја Истре (тзв. Јулијски фронт), дислоцира у Албанију. Тиме је настојала да онемогући све већу британску пропаганду о упаду југословенских трупа у Албанију. Већ почетком марта 1941. италијанска команда је издала наредбу да ангажоване снаге дуж албанске границе према Југославији заузму „заштитни распоред“ сходно плану „Е“ (*Emergenza* – изненађење), с тим да морнарица и авијација буду у потпуној приправности.²

Упоредо с предузимањем тих мјера на војном плану, италијанска дипломатија се трудила да парира све учесталијим британским настојањима да убједи Владу у Београду како би нападом на италијанске положаје у Албанији и ступањем у рат на страни Грчке биле створене претпоставке за замисли о новом солунском фронту. Када је Хитлер у разговору с Ђаном предложио да италијанска влада преиспита могућност за придобијање Југославије у рату против Грчке гарантовањем потпуног државног интегритета, препуштањем Солуна и демилитаризовањем јадранске обале, водећим политичким круговима у Риму било је јасно да се тиме кажњава Мусолинијева самовоља због неуспјеха у рату са Грцима. Предочавајући скори расплет догађаја на Балкану, Хитлер је том приликом увјеравао свог ратног савезника да је узалудно покушавати нове операције на балканским просторима без потпуног придобијања Југославије. Стога је у поруци Мусолинију нагласио: „Југославија ће имати Солун, Бугарска излаз на море, а Италија читав остали део Грчке“.³

Таквим планом за придобијање Краљевине Југославије била су, на извјестан начин, доведена у питање Мусолинијева очекивања и обећања дата Албанцима. Штавише, њемачки притисак у преговорима с председником југословенске владе Драгишом Цветковићем, министром иностраних послова Цинцар-Марковићем и кнезом Павлом, о чему је италијански конзул у Београду ширио алармантне вијести, потхрањивао је и онако велику Мусолинијеву сујету. Једино успјешно окончање рата с Грчком и тајне политичке калкулације с политичким круговима југословенске владе могли су да обеснаже све непријатнија Хитлерова упутства. Наређењем да нова противофанзива у Албанији отпочне крајем прве недјеље марта и прихватањем тајних аранжмана из ранијих италијанско-југословенских преговора о питањима Скадра, сјеверне Албаније и зоне око Охридског језера италијанска влада се укључила

¹ Giuseppe Santoro, *L'aeronautica italiana nella seconda grande guerra mondiale*, I, Edizione Danesi, Milano-Roma, 1950, стр. 202.

² Alfredo Breccia, *Jugoslavia 1939-1943*, Diplomazia della neutralita, Roma, 1978, стр. 382-383.

³ *Тајна писма Хитлер – Мусолини 1940-1943*, Загреб, 1953, стр. 25-32.

у калкулантску утакмицу придобијања Југославије. Тиме су дипломатско-политичка тактизирања Рима и Берлина обогатила ионако широку панораму њихових прикривених противурјечности. Мартовска догађања у Југославији и пропаст италијанске офанзиве у Албанији отклонили су дио тих сумњицења потпуним увјеравањем Мусолинија да ће расплет догађаја на Балкану пресудно зависити од њемачких стратегијских захтјева. Наиме, „у околностима потпуне инфериорности“ због неуспјеха у рату с Грчком, Мусолини је морао невољно да призна да ће балканска кампања бити, превасходно, у знаку њемачких интереса.

Догађаји у Београду, 26. и 27. марта 1941, дали су повода Врховној војној команди Италије да промјене у Југославији пропрати саопштењем у којем је, поред осталог, наведено: „Нова ситуација у Југославији захтева да се буде спремно за сваку евентуалност на Јулијском (Истарском) фронту, на Јадрану и у Албанији“.⁴ У вези с тим саопштењем, командант трупа у Албанији, генерал Уго Кавалеро, издао је наређење да се јаким војним снагама затворе пролази са скадарског и дебарског правца. Тиме се осигуравала заштита јединица 9. италијанске армије, ангажоване у борбама на фронту у Албанији. За обезбјеђење скадарског правца ангажована је оклопна дивизија „Гентауро“, а на охридском правцу дивизија „Фиренца“ и батаљон „Интра“. На дебарском правцу ангажовани су планинска дивизија „Куненсе“ и коњички пукови „Милано“ и „Аоста“. За затварање прелаза преко Дрима, из правца Кукса, ангажована је дивизија „Пуља“, појачана карабинијерским батаљонима и царинским стражама.⁵ Осим тих јединица, одлуком су биле обухваћене и дивизије „Месина“ и „Марке“, које су по доласку у Албанију преусмјерене с пута ка грчком фронту на ојачање снага дуж југословенско-албанске границе. Сличне задатке добиле су и дивизија „Пинерало“, двије групе „црнокошуљаша“ и специјално опремљене групе за пограничне службе и извиђања, посматрања и обавјештавања.⁶ У складу с тим мјерама, појачане су пропагандне активности за подстицање сецесионистичког покрета међу Албанцима у Југославији, посебно у косовско-метохијским подручјима.

Италијанска команда издала је 30. марта 1941. наређење да војне снаге ангажоване на грчком и југословенском фронту одрже положаје све док им се њемачким нападима не створе услови за предузимање офанзивних дејстава. Наиме, од њемачке војне мисије, која је 31. марта стигла у Тирану из Софије, генерал Уго Кавалеро сазнао је да ће, осим њемачких снага, против Југославије бити ангажоване и мађарске трупе.⁷ Тако је због интензивних њемачко-италијанских договора око прецизирања напада на Југославију и Грчку последњих дана марта и првих дана

⁴ Г. Санторо, *исто*, стр. 202.

⁵ Cavalero Ugo, *Diario 1940–1943*, Roma, 1948, стр. 76; В. Терзић, *Слом Краљевине Југославије 1941*, књ. I, Београд, 1982, стр. 72–73.

⁶ *Исто*.

⁷ В. Черчил, *Други светски рат*, књ. II, Београд, 1968, стр. 158; В. Терзић, *исто*, књ. I, стр. 535; Е. Баркер, *Британска политика на Балкану у II свјетском рату*, Загреб, 1978, стр. 112.

априла 1941. Албанија била у средишту пажње у вези с ратним догађањима на Балкану. Долазак њемачког генерала Ринтелена из Софије у Тирану, 3. априла, искориштен је за образлагање плана њемачких операција према Скопљу и у области Косова. Он је своје саговорнике обавијестио да њемачке трупе неће дејствовати према скадарском правцу и предложио је да се на том дијелу ангажују јаке италијанске снаге за случај офанзивних дејстава југословенских трупа.

Одбрамбени, а не офанзивни положај италијанских снага у Албанији, за који су британски војни стручњаци тврдили да може бити погубан по Италијане уколико Југославија изведе напад, био је, међутим, већ усклађен с њемачким стратегијским планом. Наиме, Хитлер је, поводом догађања у Југославији 27. марта упутио Мусолинију шифровану поруку, у којој је, између осталог, напоменуо: „Сада вас искрено молим, Дуче, да следећих дана не започињете нове операције у Албанији. Сматрам да је потребно да са свим могућим снагама које вам стоје на располагању поседнете и заштитите важније прелазе из Југославије у Албанију“.⁸

Послије разговора са генералом Ринтеленом и сазнања која му је пренио генерал Гуцони, Мусолини је саопштио Хитлеру да је наредио генералу Кавалеру да обустави офанзиву која је управо требало да отпочне и издао наређење јединицама да заузму положаје на правцима могућег југословенског напада. Наиме, седам дивизија заузело је положаје на источној граници, гдје се већ налазило у стању приправности неколико дивизија и око 15.000 граничних стража. Осим тога, у поруци Хитлеру наведено је да су за операције у тој зони ангажоване јединице 2. ваздухопловне ескадриле, пребачене из Венеције у Апулију.⁹ Та ријешеност италијанске врховне команде да преузме одговорност за стање у Албанији и онемогући евентуални продор југословенских трупа подстакла је Хитлера да у писму Мусолинију, од 4. априла, напомене како је „држање италијанског фронта у Албанији први услов за успех немачког напада против Југославије и Грчке“.¹⁰

Распоред наведених италијанских снага био је усклађен са наредбом Врховне команде од 31. марта команданту 2. италијанске армије. У директиви бр. 4.263 наведено је: „... а) у случају да Осовина нападне Југославију, њемачке трупе започеће непријатељства 2. или 3. априла наступајући из Бугарске према Солуну и Скопљу; б) истога датума започело би садејство италијанских трупа из дебарске зоне и акције италијанске морнарице и ваздухопловства на југословенске циљеве.“¹¹ Међутим, већ у наредној директиви напоменуто је да ће „евентуално непријатељство са Југославијом“ почети 5. априла, а не 2–3. априла

⁸ Интегрални текст те шифроване депеше, коју је Хитлер упутио Мусолинију 27/28. марта 1941. преко њемачког амбасадора у Риму, објављен је у књизи В. Терзића, *Слом Краљевине Југославије 1941*, књ. II, стр. 37–38.

⁹ Исто, стр. 38 и 39.

¹⁰ Исто.

¹¹ АВИИ 17, к. 72, бр. 11/2; АВИИ 17, ф. 1, к. 53, бр. 1, Дневник оперативног одјељења II италијанске армије, садржај Прве и Друге директиве италијанске команде команданту II армије, према: В. Терзић, исто, стр. 75–76.

како је раније саопштено.¹² Према томе, италијанска врховна команда примила је од њемачког војног врха 5. априла, у 20 часова, телеграм елиједехе садржине: „Војне операције на копну против Грчке и јужног дела Југославије почеће у зору 6. априла. Истовремено ће услиједити ваздухопловна дејства над читавом југословенском територијом“.¹³

У журби која је одговарала том тренутку, Хитлер је још исте вечери потврдио Мусолинију да ће њемачки напад услиједити како је јављено и изразио жаљење што није могао причекати „још 6 или 8 дана“ како би до краја биле обављене све потребне припреме. Набрајајући разлоге који га присиљавају да прими такву одговорност, Хитлер је, између осталог, навео да искрцавање британских трупа у Грчкој, вијести о совјетској намјери да закључи пакт са Југославијом и, нарочито, догађаји у Југославији након приступања Пакту „дубоко вређају немачки Рајх“.¹⁴ Прихватајући те разлоге, Мусолини је, у писму упућеном 6. априла, изразио потпуну сагласност, али и извјесну забринутост за италијанске трупе у Албанији. Наиме, сматрао је ситуацију у Албанији неизвјесном јер се, упркос предузетим мјерама, страховало од грчког продора и напада југословенских трупа. Ипак, надајући се да Грци неће „први предузети офанзиву великих размјера“ и да је „најосјетљивија ситуација на сјеверној граници“, Мусолини је у писму Хитлеру назначио да је на том правцу „концентрисао 70–80.000 људи и наредио им да морају издржати док Југословени не осјете с леђа њемачка клијешта“.¹⁵

Мада се од италијанских снага у Албанији нијесу тражила офанзивна дејства док не прођу мјере „провизорног карактера“ (како се Хитлер у писму Мусолинију од 27/28. марта изразио), италијанска врховна команда, а нарочито сујетни Мусолини, који није успио да разријешити грчко питање како је обећавао, имали су разлога за обзирност и страх јер су се и у самој Албанији нашли у потпуно подређеном положају. На основу тих процјена, њемачка команда се одлучила за изненадни продор снага са бугарске границе у југословенску Македонију и грчку Тракију. Заправо, у директиви 12. њемачкој армији садржан је елиједехи став: „Што је могуће брже продрети до албанске границе западно од Скопља, преко Вардара ка линији Воден – Бер до Солуна и на северну обалу Егејског мора“.¹⁶ Због такве одлуке њемачке врховне команде Македонија се нашла на главном правцу њемачког напада, а спајање с италијанским снагама у Албанији требало је да онемогући евентуалну одступницу југословенској војсци. На сличан начин било је планирано заокружење, разбијање и уништење грчких снага у подручју Солуна и на територији Тракије.

Италијанске снаге, према добијеним директивама, контролисале су назначене правце, а ради сигурности и помоћи оперативним дејствима

¹² В. Терзић, *исто*, стр. 77.

¹³ *Исто*, стр. 79.

¹⁴ АВИИ, микрофилм Бон–2, рег. бр. 416–418.

¹⁵ Интегрални текст тог Мусолинијевог писма према преводу у књизи В. Терзића, *Слом Краљевине Југославије 1941*, књ. II, стр. 80.

¹⁶ *Исто*, стр. 89.

12. њемачке армије у подручју Македоније команда у Албанији обезбедила је приправност дијела својих снага како би „пружила руку“ њемачким јединицама према Скопљу и грчкој граници.¹⁷ Дефанзивна садејствујућа улога италијанских снага у Албанији била је привремена и временски условљена продором њемачких трупа у наведеним правцима, јер се страховало од координираних садејстава британско-грчких и југословенских снага након консултација војних штабова у Кенали 3. и 4. априла 1941. године.¹⁸ Међутим, како су се та страховања показала неоправдана, прелазак на офанзивна дејства јединица 9. италијанске армије у правцу Македоније, Косова, Метохије и Црне Горе током Априлског рата остваривао се према наведеним директивама и њемачко-италијанским договорима.¹⁹

Упад њемачких трупа у Македонију 6. априла 1941. године

Послије изненадних ваздушних напада у рану зору, 6. априла 1941, услиједио је продор јединица 40. армијског корпуса са бугарске границе. У току пријеподнева, већ око 10 часова, њемачке трупе овладале су простором граничног фронта у источној Македонији од Криве Паланке до Струмице. У току дана, њемачке тенковске јединице нападе су југословенске снаге хитно упућене за затварање комуникација Струмица – Радовиште – Штип; Царево Село – Кочане – Штип и Крива Паланка – Куманово. Услиједио је, потом, напад њемачке 2. оклопне дивизије на струмичком правцу и око поноћи сломљен је југословенски отпор. Наступајући у таласима, уз снажну подршку авијације и тенкова, 2. њемачка дивизија наставила је продор у правцу Радовишта и Валандова.²⁰

На правцу Царево Село 73. њемачка пјешадијска дивизија, потпомогнута тенковима, пробила се до утврђених положаја на лијевој обали Брегалнице, код Царевог Села, и присилила малобројније југословенске снаге на повлачење према Кочанима. Како су у међувремену снаге Брегалничке дивизије запосјеле калимонске положаје (источно од Кочана) и омогућиле прихват снага које су се повлачиле правцем Царево Село – Кочани, њиховим организованим отпором задржан је даљи продор њемачких јединица.²¹

У рејону Страцин, на криворечком правцу, задржане су снаге 9. оклопне дивизије, али тај положај није могао да се одржи пошто су извиђачки дијелови те њемачке дивизије наставили пробој друмом према Куманову. Наиме, послје разбијања граничних трупа и поремећених положаја Струмичког одреда и Брегалничке, Моравске и Шумадијске дивизије, Команда Треће армијске групе ставила је на распола-

¹⁷ Исто.

¹⁸ Више о томе В. Терзић, исто, књ. I, стр. 535.

¹⁹ АВИИ 17, к. 4, бр. 23/1, 26/1 и к. 5, бр. 1/1 и 23/1; Други светски рат (преглед операција) I, Београд, 1957, стр. 147; В. Терзић, исто, књ. II, стр. 164.

²⁰ В. Терзић, исто, књ. II, стр. 281.

²¹ Исто, стр. 294 и 295.

гање команданту Треће армијске области и Великоибарску дивизију, као једину резерву у саставу те групе армија југословенске војске.²²

Њемачки успеси у току првог дана напада дуж источномакедонске границе завршени су заузимањем Криве Паланке и Страцина од стране 9. оклопне дивизије, док је 73. пјешадијска дивизија заузела Царево Село и продрла до Кочана, а 2. оклопна дивизија, послеје заузимања Струмице, упутила се према Радовишту, Валандову и Дорјану.²³

Стање на југословенско-албанској граници

6. априла 1941. године

Током 6. априла на грчко-италијанском фронту у Албанији и југословенском фронту према Албанији италијанске трупе нијесу предузимале никаква значајнија дејства. Ако се изузму уобичајене пограничне чарке, тог дана је на оба фронта владао мир. Ни југословенска трећа армија није предузимала планирана офанзивна дејства на фронту према Албанији. Једино је Косовска дивизија, која је потпуно довршила мобилизацију, заузела планом одређене граничне положаје. Уосталом, тек 6. априла команданти дивизија те армије издали су наређење за предузимање офанзивних дејстава слиједећег дана. Поводом тога, Штаб Треће армије прешао је из Скопља у село Штимље, јер је Врховна команда југословенске војске тек 6. априла издала заповијест команданту те армије, генералу Илији Брашићу, да предузме офанзиву против италијанских снага у Албанији и да, у што краћем року, доврши прикупљање снага Зетске и Херцеговачке дивизије.

Истог дана, Штаб Врховне команде затражио је од свог војног изасланика у Атини да код команданта британских трупа, генерала Вилсона, издејствује помоћ британског ваздухопловства у подручју Струмице и на правцу Крива Паланка – Страцин. Услијед недовршене мобилизације и концентрације војних снага на полазним положајима изостао је планирани напад трупа 3. армијске области 6. априла, па је, на основу догађаја у Македонији, већ првог дана рата било јасно да ће главни њемачки удар из источне Македоније имати за циљ да бочним продором према западној Македонији пресијече одступницу југословенским трупам и омогући садејства италијанским снагама у Албанији. Наређења Врховне команде југословенске војске од 6. априла Команди 3. групе армија којима се тражи повратак изгубљених позиција у источној Македонији и напад на италијанске положаје дуж албанске границе била су изнуђена ситуацијом на бојиштима. Напад њемачких дивизија затекао је југословенске снаге на тим фронтovima у различитим фазама извођења мобилизације и концентрације.²⁴ Стога што команда војних снага у Македонији није била у стању да расположивим снагама и ратном техником заустави продор њемачких дивизија из Бугарске и

²² Исто.

²³ Исто.

²⁴ Исто, стр. 252–256.

тиме обезбиједи позадину Трећој армији за предузимање офанзиве према Албанији, исход рата и судбина тог дијела југословенске војске назирали су се већ првог дана рата 6. априла 1941. године.

Војне операције током 7. априла

Колоне њемачких моторизованих и оклопних дивизија наставиле су продор 7. априла кроз источну Македонију, правцем Крива Паланка – Куманово – Скопље. Да би задржали њемачко напредовање 7. бомбардерски пук и 81. група југословенске војске извели су напад на њемачке оклопне и моторизоване колоне. Нападнути су истовремено стратегијски положаји у подручју Скадра и дуж ријеке Бојане.²⁵ Наиме, према заповијести Врховне команде, Зетска дивизија је од до тада концентрисаних јединица формирала Скадарски одред, који је имао задатак да запосједне положаје: залив Личени – Хотит – Сука Зезе (к. 409) – Јагода (к. 671), са којих се 8. априла очекивао напад у двије колоне према Скадру. Међутим, већ у пробоју према италијанским положајима продор десне и лијеве колоне тог одреда (састављене од снага 38. и 87. пјешадијског пука) показао је неравномјерност јединица Зетске дивизије при заузимању положаја за офанзивна дејства у Албанији.²⁶

Према добијеним упутствима, Комски одред предузео је напад од Гусиња преко Проклетија ради спуштања у долину Дрима, с тим што је један батаљон 48. пука добио задатак да бочним правцем, преко села Селимај – Тети – Шкрељи, ступи у везу с лијевим крилом Зетске дивизије.²⁷

Сходно наредби Врховне команде од 6. априла, Косовска дивизија извела је напад у три колоне да би прешла ријеку Дрим на сектору села Фериз – Бицај и, продором преко Пукe и Гемшића, ради садејствовања са снагама Зетске дивизије, извела пробој у правцу јадранске обале. Њена десна колона, продирући правцем Ђаф Морина – село Фериз и Ђаф Прушит – село Ван Спасит, избила је на десну обалу Дрима код села Сент Ђерђа, и ту била задржана артиљеријском ватром са лијеве обале Дрима. Средња колона потисла је италијанске јединице и пробила се правцем село Врбница – Кукс до Дрима, гдје је, такође, била задржана. Лијева колона пробијала се правцем села Враниште – Бицај ка Дриму. Тако ниједна колона није приступила форсирању Дрима, а као разлог за то наводи се недостатак средстава за понтонски прелаз ријеке, чији се ниво, услјед олујних киша, брзо увећавао.

Према добијеним упутствима, Вардарска дивизија је, још од 5. априла, имала задатак да организује дебарску и струшку офанзивну групу у рејонима Дебра и Струге. Иако није довршила мобилизацију, десна колона Дебарске групе је тек током ноћи 6/7. априла заузела

²⁵ Други светски рат, књ. I, стр. 451.

²⁶ В. Терзић, исто, књ. II, стр. 306.

²⁷ Исто.

полазни положај на лијевој обали Дрима, јужно од Дебра, и ујутро, 7. априла, извела продор правцем Дебар – Керчане, гдје је, услијед јаког италијанског отпора, организовала мостобран ширине од око 10 километара на простору пробоја. Штитећи је са десне стране, један батаљон 337. пука резервне војске организовао је напад у правцу Пешкопеје.²⁸ Лијева колона те групе кренула је 7. априла са граничног правца јужно од Дебра и предузела напад линијом Струга – Таф Сена ради евентуалног спајања са грчким снагама. Међутим, снажан отпор италијанских јединица задржао је продор те колоне (46. пјешадијски пук) на почетним позицијама и већ истог дана, око 17 часова, услиједио је италијански противнапад, па се колона повукла са полазних граничних положаја.

Жестина италијанског противнапада, срачуната на сузбијање веза између југословенских и грчких снага, присилила је ангажоване јединице на дебарском и струшком правцу да остану на полазним положајима. Наиме, тамо гдје је простор за будућа југословенско-грчка садејства био најближи, италијански отпор је био најжешћи. Уз то, јединице 2. оклопне њемачке дивизије продирале су правцима Струмица – Валандово и Радовиште – Штип, насупрот отпору који је пружала Шумадијска дивизија са вардарске обале код села Удова. Тиме је правац према Ђевђелији био отворен, тако да је та њемачка оклопна дивизија продором према Дојранском језеру затварала правце према Грчкој и стварала услове за пробој трупa ангажованих за садејства с италијанским снагама у западној Македонији.²⁹

Стање на фронту у Македонији

Пошто су њемачке јединице заузеле Штип, остаци Шумадијске дивизије са дијеловима Струмичког одреда, прикупљени у подручју планине Серти, без веза са Командом Треће армијске области, нашли су се у незавидном положају. На брегалничком правцу 73. пјешадијска њемачка дивизија, ојачана тенковима, наставила је продор од Кочана и, послје заузимања Штипа, 7. априла наставила пробој путем Штип – Велес.³⁰ Тиме су правци Велес – Скопље били ослабљени и отворени за даље надирање њемачких трупа.

На кумановском правцу, гдје је пробој изводила 9. њемачка оклопна дивизија против снага Моравске и Ибарске дивизије, које су настојале да спријече продор према Скопљу, вођене су жестоке борбе. Послије њемачког бомбардовања Скопља и Куманова и тај отпор је пред тенковским јединицама нагло слабио, тако да су непријатељеве снаге заузеле Куманово и Скопље. Непосредно послје запосиједања позиција за обезбјеђење излаза из Качаничке клисуре и железничке станице

²⁸ Исто, стр. 307.

²⁹ Исто.

³⁰ Седмог априла 1941. око 15 часова сломљен је посљедњи отпор Брегалничке дивизије. Послије заузимања Велеса и мостобрана на Вардару, Њемци су заробили команданта те дивизије и дио њеног оперативног штаба.

Генерал Јанковић видјело се да ће се њемачки продор усмјерити ка Косову, да би и на том правцу омогућио италијанским трупам у Албанији да са дефанзивних пређу на офанзивне задатке. Наиме, напуштајући Скопље 7. априла, Команда 3. армијске области организовала је из Гостивара затварање правца Гостивар – Дебар, али како је изостала наредба да се мост на Вардару код Тетова поруши, он је, готово неоштећен, пао Њемцима у руке 8. априла.³¹

С обзиром на такав развој догађаја, у току 7. априла, било је јасно да није извршено наређење југословенске врховне команде о сузбијању њемачког продора у Македонији и стварању потребног времена за оперативна дејства јединица 3. армије, ангажованих на простору према Албанији. Штавише, њемачко надирање у правцу југословенско-албанске границе било је потпуно отворено, а позадина јединица 3. армије препуштена премоћним њемачким трупам. Падом Скопља пресјечена је евентуална одступница југословенској војсци, а тиме је идеја садржана у ратном плану „Р-41“ дефинитивно пропала. Њемачко овладавање долином Вардара, кроз Македонију, угрозило је правце ка Приштини, Прилепу и Битољу. Стога је Команда 3. групе армија затражила од Команде Моравске дивизије, пребачене из Ниша у Приштину, да организује одбрану Косова на правцу Шар-планина – Скопска црна гора, затварањем правца од Скопља ка Качанику и од Прешева ка Ђилиану. Међутим, послје пораза код Куманова, јединице Моравске и Ибарске дивизије прикупљале су се у области Прешева, како би, колико-толико, штитиле позадину јединица 3. армије, ангажованих за офанзивна дејства према Албанији. Тим наређењем обухваћен је дио трупа 3. армијске области, ангажован за затварање праваца ка Тетову. Остацима Ибарске дивизије, разбијеним у судару с Њемцима, наређено је повлачење према Велесу, а дијеловима Брегалничке и Шумадијске дивизије повјерен је задатак да пређу на десну обалу Вардара и организују одбрану Прилепа. Како је због таквог распореда снага Команда 3. армијске групе остала без резервних снага, затражено је од Врховне команде да се у рејон Урошевца хитно упути једна дивизија. Немоћна да том захтјеву удовољи због веома лошег стања и на осталим фронтovima, Врховна команда је одговорила да се таква резерва тражи у извлачењу дијела трупа с албанског фронта.³²

Важнији догађаји на фронту према Албанији и у Македонији током 8. априла

Њемачки успјеси у Македонији током 6. и 7. априла омогућили су прегруписавање италијанским јединицама у Албанији и прелазак са дефанзивних на офанзивне задатке. Мада је до њих дошло у противофанзиви на дебарском и струшком правцу 7. априла, италијанска против-

³¹ В. Терзић, *исто*, књ. II, стр. 308.

³² АВИИ, микрофилм САД, Н-3-А-55-А-112; *Други светски рат*, књ. I, стр. 453-454; В. Терзић, *исто*, књ. II, стр. 309-310.

офанзива је била срачуната на заустављање продора југословенских трупа на том правцу, гдје је, у подручју Подградеца, постојала могућност за садејство југословенско-грчких снага. Уосталом, и поред тог против-напада, италијанске трупе у Албанији дочекале су 8. април у одбрамбе-ној улози, придржавајући се наредбе Команде 9. армије да тек слиједећег дана, 9. априла, предузму напад правцем Струга – Дебар ради сједиња-вања с њемачким јединицама из правца Тетова и Прилепа.³³

У току 8. априла Зетска и Косовска дивизија и Комски одред продужили су офанзиву у Албанији, док је Вардарска дивизија, услијед неуспјеха на дебарско-струшком правцу и због заузимања Скопља и Тетова, прешла на одбрамбене задатке. Успјеси тих снага у офанзивним дејствима на италијанске положаје у сјеверној Албанији, иако по губицима запажени, били су скромни и без већег стратегијског значаја. Наиме, сви покушаји преласка Дрима нијесу успјели. Италијанске снаге су у почетку напустиле прве граничне линије и консолидовале се на лијевој обали ријеке, како би отуд јаком артиљеријском ватром онемо-гућиле прелаз југословенским јединицама. У међувремену, њемачке инвазионе снаге продрле су кроз Македонију и омогућиле италијанској команди да ојача одбрану на правцу продора Косовске дивизије. Исто-времено, пропагандним мјерама подстакнута је побуна међу Албанцима у рејону Сува Река, што је у позадини Команде Косовске дивизије пореметило план извођења офанзивних дејстава. Њемачки пробој на Косово био је, ипак, основна пријетња дејствима те дивизије у Албанији. Стога је команда дивизије била присиљена да са два батаљона резервне војске, ноћу 8. и 9. априла, запосједне подручје Суве Реке, како би, затварањем правца Штимље – Призрен, онемогућила пробој њемачким јединицама ка Призрену.³⁴

Сходно добијеним упутствима, Вардарска дивизија остала је на полазним положајима услијед брзог продора њемачких оклопних дивизија из правца Скопља према Гостивару и од Велеса ка Прилепу. Тиме је доведен у питање план о запосиједању простора између Охридског и Преспанског језера, терена погодног за садејства с грчким снагама у Албанији.³⁵ Неактивност Вардарске дивизије у току 8. априла и изоста-нак очекиване грчке офанзиве на простору између Преспанског и Охридског језера учинили су крај илузијама о садејству југословенских и грчких јединица, предвиђеном планом „Р-41“. Осим брзог продора њемачких јединица према Тетову и Гостивару, на стварање убијеђања код војника те дивизије да је стање безизлазно знатно је утицала и паника коју су међу подручним становништвом ширили бјегунци из Скопља и других македонских градова. Уз то, све учесталије појаве дезертирања у резервним саставима дале су повода италијанско-албан-ској пропаганди да Албанцима у подручју Тетова, Дебра и у читавој

³³ В. Терзић, *исто*, књ. II, стр. 326 и 327.

³⁴ *Исто*.

³⁵ А. Папагос, *Грчка у рату 1940–1941*, Београд, 1954, стр. 361–362; В. Черчил, *Други светски рат*, књ. V, стр. 203; В. Терзић, *исто*, књ. II, стр. 326–327.

приграничној зони разгласи скоро припајање Албанији. Због таквог дјеловања у позадини Косовска и Вардарска дивизија су остале без могућности за маневрисање у заустављању њемачких јединица.

Међутим, упркос таквом стању, Врховна команда југословенске војске, увјерена да је садејство са грчким и британским јединицама још увијек могуће, наредила је Команди Зетске дивизије да „енергично наступа дању и ноћу“.³⁶ Нада да ће британска авијација и флота подстаћи та садејства била је нереална, тим прије што се пребрзи слом снага на фронту у Македонији тешко могао надокнадити продором Зетске и Косовске дивизије у Албанију.³⁷ Уосталом, наредни догађаји показали су да су те снаге биле узалудно жртвоване.

Већ 8. априла њемачке дивизије, прикупљене у рејону Велеса, подррле су ка Прешеву, Качанику и Гостивару. Послије заузимања Прилепа, њемачка офанзива је усмјерена према Битољу, а остаци Брегалничке и Шумадијске дивизије, као и дијелови Струмичког одреда, одбачени су са десне обале Вардара и присиљени на повлачење у потпуном нeredу. Слична судбина задесила је и остатке Моравске и Ибарске дивизије, који су, послије одступања са положаја на кумановском правцу, настојали да затворе пролаз њемачким јединицама на линији Прешево – Бујановац, Прешево – Гњилане и Качаник – Косово.

Упркос борбама вођеним око Прешева и Качаника, њемачке снаге су током 8. априла заузеле Стари Качаник и пресјекле везу између југословенских снага на подручју Косова и оних у Македонији. Тиме је позадина 3. армије на подручју Косова и Метохије била потпуно угрожена. Управо то су искористиле побуњеничке групе у области Сува Река и бројни италијанско-албански агенти. Немобилисани Албанци, захваћени пропагандом о коначном остварењу плана о припајању Косова и Метохије „новој Албанији“, ишчекивали су расплет догађаја држећи се углавном по страни. Ипак, из те привидне пасивности брзо се прелазило на стварање неизвјесности, што је нарочито изражено послије њемачког заузимања Тетова.³⁸ Наиме, извјесност рушења територијалног интегритета и државног суверенитета Краљевине Југославије учинила је да већина Албанаца у Југославији сматра да је настала повољна прилика за национално и социјално ослобођење, тим прије што се говорило о припајању Албанији.

У неизвјесној ситуацији, Врховна команда југословенских снага издала је наређења команди Шумадијске, Ибарске и Вардарске дивизије да са дијелом ангажованих снага у Албанији и резервом Косовске дивизије задрже даљи њемачки продор. Истовремено, преко грчког официра за везу при Штабу Врховне команде, затражено је да команданти британских трупа упуте своје јединице у рејон Круше ради

³⁶ Исто.

³⁷ Преко Министарства иностраних послова Краљевине Југославије затражено је да дио британске флоте одмах уђе у Бококоторски залив, како би, заштитен авијацијом, везао за себе дио поморских и ваздухопловних снага италијанских трупа.

³⁸ Други светски рат (преглед операција), књ. I, стр. 456.

успостављања веза са дијелом југословенских трупа у долини Вардара. Од команданта 2. армије и Команде Јуришних јединица захтијевано је да расположиве снаге хитно упуте према Косовској Митровици и ставе их на располагање Команди 3. групе армија. Намјера је била да се затворе пролази кроз Качаничку клисуру. Слично наређење добио је и командант Церске дивизије: да затварањем праваца долином Ибра обезбиједи пребацивање трупа у рејон Косовске Митровице.³⁹ Међутим, заузимањем Качаника, Тетова и Прилепа, њемачке јединице су потпуно онемогућиле сваку одступницу кроз Македонију. Петој и Једанаестој њемачкој оклопној дивизији били су повјерени задаци пробоја од Прокупља према Косову ради контролисања правца Краљево – Приштина – Скопље. Њемачке операције током 8. априла наговијестили су скоро пропаст југословенских снага ангажованих у одбрани Косова и Метохије и потпуну неизвјесност за јединице југословенске војске на фронту према Албанији.⁴⁰

Операције на подручју Косова и Метохије и у Албанији током 9. априла

Поред њемачких напада с истока и југа, од 9. априла знатно је убрзан напад и са сјеверног правца. Захваљујући све горим унутрашњим приликама, војном и политичком расулу у Словенији и Хрватској, снаге 2. њемачке и 2. италијанске армије брзо су напредовале ка централним подручјима Југославије. С обзиром на успјешан развој њемачких операција у Југославији и Грчкој током протекла три дана, команда 12. њемачке армије наредила је прикупљање главних снага 40. корпуса у рејону Прилепа, с тим што је трупамa за офанзивна дејства наложено да контролишу правце ка Призрену, Кичеву, Дебру, Битољу и Лерину.⁴¹

На основу сопствених процјена даљег развоја догађаја на Балкану, италијански генералштаб је, посебном директивом, командама 2. и 9. италијанске армије предложио отпочињање офанзивних операција. У вези с тим, командант 9. италијанске армије наредио је италијанским јединицама у Албанији да пређу у напад на косовском, дебарском и охридском правцу. Италијанска авијација је пред почетак те офанзиве бомбардовала положаје југословенских снага, а потом су оперативне јединице кренуле према Призрену, Дебру и Охриду. Снагама на скадар-

³⁹ АВИИ, микрофилм САД, Н-3-А-55-А-112. Услијед брзог продора њемачких снага од Ниша ка Шумадији, та дивизија није транспортована, већ је задржана у Краљеву, а потом је ушла у састав 5. армије. Детаљнији подаци о догађајима на простору дјеловања осталих југословенских армија, поморских и ваздухопловних снага, у књизи В. Терзић, *исто*, књ. II, стр. 278–620.

⁴⁰ Ј. Хоптнер, *Југославија у кризи 1934–1941*, стр. 275, и В. Терзић, *исто*, књ. II, стр. 340. Према записнику са сједнице Министарског савета од 8. априла 1941. В. Мачек, потпредсједник југословенске владе, обнародовао је из Купинца, по одласку из Београда, проглас хрватском народу у којем је, услијед ратних збивања, поручивано: „У овом часу тражим од вас пун ред и дисциплину на сваком мјесту, било код куће или у војсци“ („Новости“, Загреб, 9. април 1941).

⁴¹ В. Терзић, *исто*, књ. II, стр. 343.

ском правцу наређено је да остану у дефанзивном положају и сачекају појачања из Италије. Те ангазоване снаге, заштићене авијацијом, до тада су спречавале пробој јединица Косовске дивизије, Комског одреда и Зетске дивизије.⁴²

Упркос снажном отпору италијанских артиљеријских снага, потпомогнутих авијацијом, дијелови Зетске дивизије пробили су се до линије: Матит (к. 190) – Курилија (к. 690) – Еникале (к. 735) – М. Точић (к. 510) – село Ђелај. Увјерена да је још могућ продор према Драчу и Тирани, Врховна команда југословенских снага наредила је хитно пребацивање Херцеговачке дивизије, која се прикупљала у рејону Подгорице, на простор лијево од положаја Зетске дивизије. Међутим, упркос настојањима, Комски одред није прелазио Дрим ни код села Раја, јер су италијанске јединице порушиле мост на том правцу, а Косовска дивизија је и даље стајала на десној обали Дрима, немоћна да без понтонског материјала пређе нагло набујалу ријеку. Осим тога, поред 2. батаљона резервне војске, враћеног 8. априла у позадину команде те дивизије, ноћу 8/9. априла на простор код Дуље Хана упућен је 4. батаљон 31. пјешадијског пука. Упркос предузетим мјерама, послје разбијања 335. резервног пука и 7. чете 30. пјешадијског пука на простору Дуље Хана и Суве Реке, њемачке оклопне јединице пробиле су се 9. априла и око 18 часова ушле у Призрен. Тиме је Косовска дивизија остала одсјечена. У таквој ситуацији, њена десна колона упутила се дуж десне обале Дрима с намјером да се с Комским одредом пробије преко села Пуке ка Скадру ради хватања веза и садејствовања с јединицама Зетске дивизије.⁴³

Вардарска дивизија је одбијала италијанске нападе, али је, услијед продора њемачких трупа од Гостивара према Дебру, морала повући Дебарску групу на почетне положаје. То је омогућило напредовање италијанском 14. корпусу. Током 9. априла јединице 9. оклопне дивизије су разбиле отпор 4. југословенског пјешадијског пука и, након проласка кроз Качаничку клисуру, заузеле Урошевац, а потом се, преко Штимља, упутиле ка Призрену. Други дијелови у саставу 40. њемачког корпуса, прикупљеног у рејону Прилепа, продирали су од Тетова ка Дебру и Кичеву. Скоро без икаквог отпора, продирући правцем Велес – Прилеп – Битољ, моторизована СС дивизија „Адолф Хитлер“ заузела је Битољ и наставила ка Ресну, Лерину и Броду на ријеци Трески. Послје овладавања комуникацијама од Тетова ка Гостивару и Дебру и главним путним правцима од Велеса ка Прилепу и Битољу, њемачке снаге су преузеле потпуну контролу над Македонијом. У таквим условима грчка врховна команда је, према казивањима генерала Папагоса, отпочела извлачење трупа из Албаније. Описујући ту ситуацију, Папагос је констатовао да је заузимањем Битоља југословенски отпор у Македонији био неповратно сломљен.⁴⁴

⁴² Исто, стр. 344 и 345.

⁴³ Исто, стр. 345.

⁴⁴ А. Папагос, исто, стр. 361–362.

Након пада Прилепа, пресјечена је одступница остацима Шумадијске дивизије ка Битољу, тако да су неки њени дијелови током ноћи 9/10. априла прешли у Грчку, гдје су их касније заробиле њемачке трупе.⁴⁵

Продирући према Прешеву, њемачке јединице су стигле до Бујановца и запријетиле прикупљеним снагама југословенске војске, ангажованим за одбрану Приштине и Косовске Митровице. Команда југословенске војске издала је наређење да се стратегијске резерве упуте ка Косову и Метохији, али су од планиране помоћи оперативним снагама на одредиште стигли само један пјешадијски пук и један артиљеријски дивизион. Те снаге биле су преслабе за затварање ибарског правца, а остале јединице су биле задржане код Краљева њемачким продором долином Велике и Јужне Мораве.⁴⁶

У области Косова, Метохије и западне Македоније, под утицајем тих догађаја, настала је изузетно тешка војна и политичка ситуација. У вези са стањем у Албанији, према саопштењу Министарства војске и морнарице од 9. априла, констатовано је: „*Наша офанзива у Албанији наставља се енергично на свим одсечима. Наше трупе прешле су реку Дрим и напредују према унутрашњости Албаније*“.⁴⁷ Таква садржина одудара од стварног стања југословенских дивизија ангажованих на албанском фронту. Заправо, Вардарска дивизија је била принуђена да се врати на полазне положаје, а Косовској дивизији и Комском одреду није полазило за руком да пређу ријеку Дрим. Једино је Зетска дивизија настављала продор у Албанију, што је, вјероватно, Штабу Врховне команде био повод да предложи заузимање Тиране и Драча.⁴⁸ Међутим, то је било нереално, јер је италијанским јединицама ангажованим на екадарском правцу пошло за руком да тактички развлаче снаге те дивизије на стратегијски веома непогодним просторима за офанзивна дејства.

Извјештај оперативног одјељења команде 2. њемачке армије од 9. априла охрабрио је Италијане за предузимљивост према Косову, Метохији и западној Македонији. Наиме, у заповијести команди 49. армијског корпуса напомињано је да је „заузет Солун и достигнута обала Источне Тракије“. Исто тако, констатовано је у тој заповијести: „заузети су Скопље, Прилеп, Тетово и Ниш“, а назначено је и да ће италијанска армија ступити у дејство 12. априла.⁴⁹ Радило се, наиме, о преласку италијанских снага са дефанзивних на офанзивне задатке.

⁴⁵ „Политика“, 18. новембар 1970.

⁴⁶ Други светски рат, књ. I, стр. 457.

⁴⁷ Саопштење Министарства војске и морнарице од 9. априла 1941. према В. Терзић, исто, књ. II, стр. 354.

⁴⁸ Међу бројним директивама у наредбама Врховне команде Министарства војске и морнарице Краљевине Југославије, Наредба бр. 100, од 9. априла (видјети: В. Терзић, исто, књ. 2, стр. 354), којом се тражио „енергични“ продор Зетске и Херцеговачке дивизије према Тирани и Драчу, била је дефинисана према идејама ратног плана „Р-41“, који је формулисан као допуна плана „Р-40“. Рад на изјанења и допунама тог плана завршен је 25. фебруара 1941 (видјети: В. Терзић, исто, књ. II, стр. 164).

⁴⁹ В. Терзић, исто, књ. II, стр. 357.

⁵⁰ Исто.

Процењујући успешност изведених операција током протеклих дана, Врховна њемачка команда је издала наређење снагама 40. корпуса да преко Лерина и Кожана наставе продор у Грчку, како би зашле у позадину грчких снага ангажованих на фронту у Албанији. Истовремено, затражено је да се хитно ступи у везу с италијанским јединицама на правцима Призрен – Дебар и Дебар – Струга.⁵¹ Сходно тим наредбама, јединице 9. италијанске армије кренуле су у офанзиву према југословенским и грчким граничним положајима. Дуж јадранске обале и на скадарском правцу те снаге је потпомагала авијација.⁵²

Војне операције током 10. априла

Зетска дивизија наставила је продор и 10. априла на скадарском правцу. Напредовање је, међутим, било успорено услјед честих бомбардовања и минирања напуштених положаја. Извршавајући наредбу Врховне команде да „енергично“ продужи с нападима, та дивизија је, уз знатне губитке, запосјела нове положаје на линији Сука Мускет – Гогај. Њена резерва, 32. пјешадијски пук, била је задужена да контролише простор у подручју Вуксан Лекић и затвара правац Пећ – Чакор. Током дана, Комски одред и десна колона Косовске дивизије наставили су продор дуж Дрима у правцу Шаље. У међувремену су средња и лијева колона те дивизије прешле на одбрамбене задатке, јер су им њемачке јединице, послје заузимања Призрена и Урошевца, зашле с леђа. Средња колона је, стога, настојала да затвори пролаз њемачким тенковима из Призрена ка Куксу.⁵³

Четврти и 14. корпус 9. италијанске армије напали су положаје на правцу Струге и Дебра, јер су жељели да те градове заузму прије уласка њемачких јединица. Вардарска дивизија је пружила успјешан отпор, повремено прелазила у противнапад и настојала да одржи полазне положаје иако су јој за леђима већ биле јединице 40. њемачког корпуса. Како је током 10. априла 9. њемачка оклопна дивизија ушла у Битољ и слиједећег дана заузела Липљан и Маврово, њено даље напредовање ка Дебру угрозило је положаје Вардарске дивизије. Заправо, тиме је целокупна територија Македоније, осим уског простора њемачких и италијанских међудејстава у зони Охрид – Кичево – Дебар – Струга, била дефинитивно изгубљена, а положај те дивизије готово безнадежан. Такав развој догађаја утицао је на дезорганизацију у редовима те дивизије и на јединице ангажоване на подручју Косова и Метохије. Стога су била узалудна настојања Команде 3. армије да импровизованим одредима око Суве Реке, Ораховца, Рудника и Косовске Митровице затвори пролазе њемачким јединицама ка Метохији.⁵⁴

⁵¹ Фердо Чулиновић, *Окупаторска поdjела Југославије*, Београд, 1970, стр. 208; Бранко Петрановић, *Историја Југославије 1918–1978*, Београд, 1980, стр. 181–187; В. Терзић, *исто*, књ. II, стр. 358.

⁵² *Исто*.

⁵³ В. Терзић, *исто*, књ. II, стр. 360.

⁵⁴ АВИИ, микрофилм, САД, Н-3-А-55-А-112; *Други светски рат*, књ. I, стр. 463–464.

Навече, 10. априла, Команда југословенске војске констатовала је да је критично стање на свим фронтовима. Јединице 3. и 4. армијске области биле су практично потпуно разбијене. Јединице 2. и 7. армије и Приморске армијске области убрзано су се распадале, а снаге 5. армије само дјелимично су контролисале положаје на лијевој обали Јужне Мораве и у источној Србији. Једино су снаге 1. и 6. армије још биле способне за оперативна дејства, али су и оне, услјед бочних удара непријатељевих снага, биле присиљене на стално повлачење. Ако се томе дода релативно скроман резултат ратовања Косовске и Зетске дивизије у сјеверној Албанији, с тим што су на том положају послје 10. априла остале јединице Зетске дивизије, Комски одред и десна колона Косовске дивизије, укупна слика неуспјеха, дезорганизације и слома југословенске војске на читавом простору њених дејстава показала се у свој трагичности већ 10. априла.

Послије слома фронтова у Македонији, Словенији и Хрватској, непријатељеве снаге су наставиле акцију окружења преосталих дијелова југословенске војске. План њемачке врховне команде био је да, послје успјеха у Југославији, појача њемачки удар на Грчку, па је наређено 2. њемачкој армији, појачаној 1. оклопном групом из састава 12. армије, да убрза офанзивна дејства на југословенској територији.⁵⁵

У извјештају италијанске врховне команде констатовано је да успјех на Јулијском (Истарском) фронту има утолико већи значај што је, у међувремену, заустављен продор југословенских трупа у подручју Скадра и да управо то омогућава офанзивна дејства италијанским трупима на наведеним правцима.⁵⁶

Осим догађаја на бојиштима у Југославији и Грчкој од 6. до 10. априла, наговјештаван је скори слом грчких снага. Процјена њемачке војне команде да ће Грцима, услјед ангажованости великих ратних потенцијала у Албанији, понестати снаге да бране границу према Бугарској и Југославији показала се као потпуно тачна. Наиме, пробијањем грчких одбрамбених линија на граници из Бугарске и овладавањем правцима од Скопља, преко Битоља и Ђевђелије, кроз „битолска врата и вардарски отвор“, одбрана грчких јединица доведена је у питање. Уз то, капитулацијом 2. грчке армије, 9. априла, изгубљени су Солун и сва грчка територија источно од Вардара.

Грчки успјеси у Албанији од 6. до 10. априла били су испод очекивања ако се узме у обзир чињеница да је на том фронту било ангажовано 15 грчких дивизија у вријеме када је већина јединица 9. италијанске армије била упућена на југословенско-албанску границу. Неуспјех очекиване југословенске офанзиве у Албанији један је од разлога за ограниченост грчке офанзиве, започете 7. априла на простору Корча – Елбасан. Неуспјели продор Вардарске дивизије на струшком и дебарском правцу и неактивност грчких снага у заузимању

⁵⁵ Ф. Чулиновић, *исто*, стр. 208–209; В. Терзић, *исто*, књ. II, стр. 382.

⁵⁶ *Исто*; АВИИ 17, к. 53, ф. 1, бр. 1, *Дневник Друге италијанске армије*.

положаја на простору између Преспанског и Охридског језера распришили су илузије грчке и југословенске команде о садејствима њихових снага у том рату. Уз то, одсуство грчких офанзивних дејстава на фронту у Албанији током 10. априла наговестило је прелазак на дефанзивне задатке и извлачење снага Западномакедонске и Епирске грчке армије из Албаније ради пружања помоћи грчко-британским снагама Групе „W“.⁵⁷

Стање на албанском фронту од 10. до 17. априла

Вардарска дивизија

Настављајући пробој, њемачки тенкови су из правца Гостивара, у пријеподневним часовима 11. априла, стигли у зону Дебра. Тиме су положаји на десном крилу Вардарске дивизије, концентрисане на одбрану од италијанских јединица у предјелу Дебра и Струге, били потпуно доведени у питање. Наиме, послје заузимања Дебра, током тог дана, дијелови 9. оклопне њемачке дивизије спојили су се са 14. италијанским корпусом. Јединице моторизоване СС дивизије „Адолф Хитлер“ продирале су преко Ресна и положаја лијевог крила Вардарске дивизије, како би што прије ступиле у везу са снагама 4. италијанског корпуса, до чега је дошло послје заузимања Охрида и Струге. У рејону Дебра и Струге заробљен је већи дио снага Вардарске дивизије. Само мањи дио се ноћу 11/12. априла пробио према Кичеву, али и он је касније био опкољен и заробљен. Њемачке јединице наставиле су пробој на грчку територију правцем Лерин – Баница, а 73. пјешадијској дивизији било је повјерено да доврши чишћење територије на десној обали Вардара. Вардарска дивизија окончала је учешће у Априлском рату 11. априла.⁵⁸

Током 11. априла дијелови 9. њемачке дивизије ушли су у Приштину, али је њихов продор ка Косовској Митровици и Пећи задржаван акцијама Суворечког, Пећког, Косовскомитровачког и Новопазарачког одреда. Упоредо с тим, чињени су покушаји да се, запречавањем Ибарске долине, успори продор њемачких трупа.

Косовска дивизија

Идући десном страном Дрима, десна колона Косовске дивизије и Комски одред стигли су у долину рјечице Шаље. Остале јединице те дивизије остале су на простору села у рејону Кукса и Бицаја да би одбијале италијанске нападе на већ освојене положаје. Покушај тог дијела Косовске дивизије да у току 11. априла пређе Дрим и настави пробој у правцу Пуке ради садејстава са Зетском дивизијом онемогућен је продором њемачких снага из Призрена ка Сувој Реци и Дуље Хану.⁵⁹

⁵⁷ В. Терзић, *исто*, књ. II, стр. 385.

⁵⁸ АВИИ, микрофилм САД, Н-3-А-55-А-112; *Други светски рат*, књ. I, стр. 469; В. Терзић, *исто*, књ. II, стр. 386-387.

⁵⁹ В. Терзић, *исто*, књ. II, стр. 386 и 387.

Према наредби команданта 3. југословенске армије да снаге те дивизије организују одбрану позадине, начелник Штаба је успио да окупи јединице које су се налазиле око Призрена и поврати положаје на правцу Призрен – Сува Река – Дуље Хан. Наиме, у зору 13. априла, 3. батаљон 335. пјешадијског пука, 7. чета 30. пјешадијског пука и противоклопна чета кренули су, у непотпуном саставу, у напад тим правцем.⁶⁰ Међутим, упркос губицима и тешкоћама, услјед учесталих одметања албанских група и петоколонашког држања албанског дијела становништва, након овладавања Сувом Реком, те јединице су наставиле с потискивањем њемачких снага.⁶¹ Ипак, све теже контролисање побуњених албанских група на територији Метохије био је разлог да Команда 3. армије нареди прикупљање снага за формирање тзв. метохијске групе, чиме су у саставу Косовске дивизије остале само снаге ангажоване у борбама против Италијана.⁶² Процењујући ситуацију, Врховна команда југословенске војске сматрала је да и даље треба наставити офанзивна дејства против италијанских трупа у Албанији. Према таквој процјени, дијелови Косовске дивизије наставили су операције очекујући спајање и садејство са Зетском дивизијом.

У међувремену, већ остварена садејства италијанских и њемачких трупа у западној Македонији италијанска команда пропратила је саопштењем у којем, између осталог, напомиње: „У Албанији, на источном фронту, настављено је наступање наших трупа кроз југословенску територију“.⁶³ Дрим је, ипак, и даље већим дијелом био гранично подручје борбених дејстава између италијанских и југословенских јединица. Наиме, и 12. априла десна колона Косовске дивизије, односно четири њена батаљона и један батаљон Комског одреда, који није добио наређење за повлачење, наставила је продор долином Шаље ка рјечици Кири, док су остале јединице онемогућавале продор италијанским снагама на Дриму и на простору Кукс – Бицај.⁶⁴ Према наређењу Команде 3. армије од 11. априла, Комски одред се повлачио из Албаније ка Гусињу, што је умањило офанзивну моћ јединица Косовске дивизије.⁶⁵ Наиме, с продором њемачких јединица од Призрена ка Куксу отпочела је агонија снага Косовске дивизије.

Стање на Косову и Метохији

Стање на Косову и Метохији бивало је све теже јер су већ присутним њемачким јединицама придолазиле снаге из састава 5. оклопне њемачке дивизије од Прокупља и Подујева. Упркос наређе-

⁶⁰ Исто.

⁶¹ Исто.

⁶² АВИИ, микрофилм САД, Н-3-А-55-А-112; *Други светски рат*, књ. I, стр. 468-469; В. Терзић, исто, књ. II, стр. 236. У договору са Врховном командом, командант Треће армије смијенио је генерала Милутина Миленковића, команданта Косовске дивизије, због недовољне ажурности у вођењу операција у Албанији. На његово мјесто постављен је генерал Душан Ковачевић.

⁶³ *Archiv der Gegenwart 1941*, Wien, стр. 4972; В. Терзић, исто, књ. II, стр. 401.

⁶⁴ *Други светски рат*, књ. I, стр. 473.

⁶⁵ Исто.

њима Врховне команде југословенских снага да јединице Косовскомитровачког, Пећког, Ораховачког и Суворечког одреда опколе њемачке трупе ради ослобађања Приштине и потискивања њемачких јединица са Косова, ти састави су остали, углавном, на полазним положајима Црнолева – село Рудник – Косовска Митровица.⁶⁶

Пета њемачка оклопна дивизија из Приштине наставила је продор преко Липљана, Урошевца и Призрена ка Куксу. У дневном извјештају њемачке врховне команде за 11. април констатује се да је „сјеверно од Охридског језера“ остварено садејство њемачких и италијанских снага.⁶⁷ Одреди метохијских трупа безуспјешно су покушавали да задрже продор 5. оклопне њемачке дивизије ка Косовској Митровици, Пећи, Ђаковици и Призрену. Јединице те дивизије су се 13. априла пробијале ка Дуље Хану и, уз помоћ побуњеничких албанских група, сломиле су отпор Суворечког и Призренског одреда. Тиме је био отворен простор и за садејства с италијанским јединицама између Призрена и Кука. Заправо, продор њемачких јединица присилио је Команду Косовске дивизије да нареди повлачење, али, како је пут Призрен – Кукс већ био заузет, повлачење јединица те дивизије обављено је на веома непогодном терену.⁶⁸

И повлачење Комског одреда било је отежано, тим прије што се преко села Тети, Селимај и Герињи, у правцу Гусиња, тешко провлачила артиљеријска опрема због врлетног терена. Због повлачења обронцима планине Копитник, услјед пробоја њемачких јединица ка Куксу, десна обала Дрима на том простору остала је небрађена и погодна за прелаз италијанских јединица од Дрима ка Куксу. Међутим, ни 13. априла италијанска војска није прешла Дрим јер је Драгашки одред пружио жесток отпор на простору гдје су Италијани обнављали порушени мост на Дриму.⁶⁹ Али, већ 14. априла, италијанске снаге су из тог правца извеле пробој, разбиле отпор Призренског одреда и ушле у Призрен. Послије спајања италијанских и њемачких јединица у Призрену настављен је продор према Ђаковици и Пећи, тако да су сва важнија мјеста у Метохији и на Косову већ наредног дана била заузета.

Описујући дејства италијанских снага на том правцу, хроничар тих збивања Е. Коневари је записао да су „прве операције имале очекивани развој“.⁷⁰ Наиме, послједице продора југословенских јединица до Тропаје,

⁶⁶ Исто, стр. 474. Њемачка Врховна команда објавила је 12. априла Хитлерове Привремене смјернице о подјели Југославије.

⁶⁷ Ф. Чулиновић, исто, стр. 211; *Archiv der Gegenwart 1941*, стр. 4974.

⁶⁸ АВИИ 17, к. 10, ф. 4, рег. бр. 210.

⁶⁹ Исто. Поводом тога, у извјештају италијанске врховне команде од 13. априла пише: „Надирући из Албаније наше моторизоване трупе настављају напредовање на непријатељским подручјима преко Охридског језера... на одсеку Дебра алпијска дивизија 'Куненсе' заробила је преко 1000 људи, међу којима два генерала и 8 батерија... На југословенско-албанском фронту наше ваздухопловне јединице бомбардовале су и митраљирале непријатељске трупе, колоне моторних возила и коморе, мостове и чворове комуникација“ (Ф. Чулиновић, исто, стр. 212 и 213).

⁷⁰ АВИИ 17, к. 3, ф. 3, рег. бр. 54, Е. Kanevari, *La guerra italiana*.

за које Коневари пише да су биле „многобројне“, италијанска војска, распоређена на лијевој обали Дрима, порушила је мост код Кукса. Како је набујали Дрим постао несавладива препрека југословенским јединицама, италијанске снаге су успјешно одбијале све покушаје преласка на лијеву обалу. Коневари констатује да су се „касније под притиском њемачких снага приспјелих из Призрена, ове банде повукле према сјеверу Скадарског предјела, гдје је групација 'Диаманти', која је међу својим трупима уврстила и албанске добровољце, извршила чишћење у испреплетеном појасу неравног и шумовитог терена који се налази између ријеке и сјеверне албанске границе“.⁷¹

Зетска дивизија

Упркос италијанском противнападу на наведеним правцима, Зетска дивизија наставила је продор према Скадру. Међутим, код села Иванај, италијански тенкови су нанијели знатне губитке њеном 61. пјешадијском пуку. Артиљеријске јединице Зетске дивизије нијесу биле у стању да, због тешког терена, буду довољна потпора напредовању пјешадијских снага. Осим тога, порушени мостови и минирани путеви у рејону Хан Хотита знатно су онемогућили њено напредовање. И, мада се дио те дивизије пробио 11. априла до рјечице Пронисат, у цјелини, продор те дивизије био је углавном заустављен. У вези с тим, у извјештају италијанске врховне команде за 10. април констатовано је да је југословенски напад „на одсеку Скадра укочен“.⁷²

Током 12. априла прегруписавали су се дијелови Зетске дивизије и настојали да расположиве артиљеријске снаге пребаце на положаје код села Иванај. У зору 13. априла изведен је напад друмом у правцу Скадра, и то без артиљерије, јер је пут код Хан Хотита био оштећен. И поред тога, пробој десне и лијеве колоне био је успјешан све до поподневних сати, када су, у међувремену знатно ојачане, италијанске јединице кренуле у противнапад на положаје код села Зубица и Михаљ. Напад 17. италијанског корпуса, појачаног новим снагама, присилио је јединице Зетске дивизије на повлачење у рејон ријеке Пронисат. Непогодан терен за одбрану и велика премоћ италијанских снага у артиљеријском наоружању и тенковима довели су у критичан положај јединице те дивизије. Међутим, иако су италијански тенкови још истог дана били заустављени крајњим пожртвовањем 38. пука те дивизије, свако даље продирање у Албанију, без одговарајуће артиљеријске помоћи, било је узалудно. Управо тако схватајући положај, њена команда је наредила повлачење на десну обалу Пронисата ноћу 13/14. априла. Како је још истог дана услједило наређење да Дивизија не предузима никаква даља офанзивна дејства, њен борбени пут је тиме био дефинитивно окончан.⁷³

⁷¹ Исто.

⁷² АВИИ 17, к. 54, ф. 1, рег. бр. 1, Дневник Друге италијанске дивизије.

⁷³ В. Терзић, исто, стр. 416.

Према италијанским саопштењима о офанзивним операцијама из Албаније од 13. априла, посебан значај придаван је продору моторизованих снага на охридском и дебарском правцу и авијацијским дејствима.⁷⁴ Прикупљене снаге Зетске дивизије на положајима дуж клисуре ријеке Пронисат очекивале су 14. априла помоћ хаубичког дивизиона 15. артиљеријског пука и артиљеријских снага Херцеговачке дивизије. Међутим, опет су врлетан терен и порушене комуникације преко Хан Хотита онемогућиле допремање тог наоружања. Уз то, независно од наведених догађаја, десна колона Косовске дивизије узалудно је тумарала долином рјечице Кири надајући се сусрету са снагама Зетске дивизије.

У поподневним сатима 15. априла 17. италијански корпус напао је положаје Зетске дивизије. Потпомогнут тенковима и авијацијом, кренуо је у жесток јуриш, јер је италијанска команда журила да прије доласка њемачких трупа уђе у Црну Гору. Наиме, њемачко-италијанска суревњивост око демаркационих линија на југословенском простору, а посебно на подручју западне Македоније, Косова, Метохије и Црне Горе, била је све израженија.

Према наредби о повлачењу у условима тог италијанског напада, јединице Зетске дивизије су се ноћу 15/16. априла повлачиле ка југословенско-албанској граници уз знатне губитке.⁷⁵ Међутим, како десна колона Косовске дивизије није имала обавјештења о преговорима за закључење примирја између Врховне команде југословенске војске и оперативних њемачких трупа, наставила је пут према Скадру све до 20. априла, када је наишла на утврђене италијанске положаје и у дводневној, неравноправној борби била скоро потпуно уништена. Поводом извлачења Зетске дивизије с албанског простора, Команда италијанских трупа, у извјештају од 15. априла, констатовала је: „У Албанији, сјеверно од Скадра, одбијени су југословенски локални напади, при чему су непријатељу нанијети тешки губици“.⁷⁶

Повлачење Зетске дивизије искористиле су јединице 17. италијанског корпуса за офанзивне операције у два правца: а) Скадар – Подгорица и Никшић – Билећа – Требиње, и б) Скадар – Цетиње – Котор – Дубровник. Повучене и прикупљене на подручју Тузи и Подгорице, те јединице су, као и дијелови прикупљених снага југословенске војске на том простору, биле распуштене према уговору о примирју од 17. априла, који је, у ствари, за све југословенске снаге значао акт безусловне капитулације. Наиме, иако је 17. априла, око 21 час, био потписан уговор о примирју, под називом „Одредбе о извршењу примир-

⁷⁴ Ф. Чулиновић, *исто*, стр. 212–213; В. Терзић, *исто*, књ. II, стр. 425; *Archiv der Gegenwart* 1941, стр. 4973.

⁷⁵ У вријеме југословенско-њемачких преговора о закључењу примирја, вођених у Београду 15. априла 1941, ЦК КПЈ истог дана, објавио је проглас којим позива све народе Југославије да свим снагама наставе борбу за одбрану територијалног интегритета и независности Југославије (више о томе: *Документи Централног органа КПЈ – НОР и револуција 1941–1945*, књ. I, стр. 3–6).

⁷⁶ АВИИ, к. 53, ф. 1, рег. бр. 1, *Дневник Друге италијанске армије*; *Archiv der Gegenwart* 1941, стр. 4979; В. Терзић, *исто*, књ. II, стр. 455.

ја између немачке и југословенске војне силе“, акт безусловне капитулације показује садржај одредбе под тачком 1, гдје се наводи да „потписивањем уговора о примирју југословенска оружана сила има да капитулира и одводи се у ратно заробљеништво“. ⁷⁷ Ступањем на снагу одредаба тог уговора о примирју, 18. априла у 12 часова, ратна дејства на територији Краљевине Југославије дефинитивно су окончана.

*
* *

На основу наведеног хронолошког прегледа главних ратних догађања на фронтима у Македонији и према Албанији уочи и током Априлског рата 1941. године може се извести неколико закључака. *Прво*, недоследна и погрешна примјена основних стратешких замисли, садржаних у ратном плану „Р-41“, разлог је за пребрз слом југословенске војске на свим положајима, а поготову на македонском фронту, који је од самог почетка рата имао кључну улогу. *Друго*, један од разлога за пораз војних снага свакако су и неадекватне ратне припреме, слаба координација отпора и извођење оперативних дејстава. *Треће*, међу разлозима тог слома значајно је и разорно дејство широко разгранате мреже албанско-италијанских обавјештајних служби, иредентистичка пропаганда из Албаније и петоклонашко држање већег дијела Албанаца у Југославији, предвођених организаторима сецесионистичког и профашистички оријентисаног покрета на Косову и Метохији.

⁷⁷ АВИИ, Т-312, Ф-1076, 1077/9, 280, 084-088. Оружје које су војници тог дијела југословенске војске понијели са собом било је велика zaloга у јулским устанцима 1941. године (садржај акта о капитулацији под наведеним насловом видјети према књизи В. Терзић, *исто*, књ. II, стр. 463-464). На посљедњој сједници југословенске владе у Никшићу 15. априла „констатовано је да не капитулира Краљевина Југославија као држава, већ њена војска“ (више о томе: Б. Петрановић, *исто*, стр. 186).